

MICHAŁ LESIÓW

Lublin

Z BADAŃ NAD UKRAIŃSKĄ TERMINOLOGIĄ RELIGIJNO-EKLEZJOLOGICZNĄ

W obecnym czasie, kiedy na Ukrainie nie ma już oficjalnej walki z religią i totalnego prześladowania Cerkwi greckokatolickiej, która teraz się odradza po jej bezwzględnym zlikwidowaniu w roku 1946, powstał problem języka używanego w czynnościach kultu religijnego w świątyniach różnych wyznań chrześcijańskich na Ukrainie. Brzmienie tekstów nabożeństw, kazań i innych formuł religijno-cerkiewnych powinno być w maksymalnym stopniu zbliżone do ogólnoukraińskiego języka literackiego, czyli powinien to być współczesny ukraiński język literacki. A problem szczególny dotyczy terminologii religijno-chrześcijańskiej w jej kontekście ukraińskojęzycznym. Sprawa ta odnosi się do wszystkich ukraińskich obrządków czy grup wyznaniowych, w tym przede wszystkim do prawosławnych, grekokatolików i w pewnej mierze również katolików obrządku rzymskokatolickiego, bo Kościół tego obrządku na Ukrainie obecnie w poważnym stopniu ukrainizuje się językowo.

Zagadnienie języka ukraińskiego w nabożeństwach, kazaniach i w innych formach czynności okołokościelnych stało się obecnie w Ukrainie sprawą ważną do tego stopnia, że zaczyna ono przybierać formy zorganizowane, jeśli idzie o wysiłki w zakresie zbadania problemu naukowo oraz prób i zabiegów normalizacyjnych w odniesieniu do słownictwa i terminologii.

Język narodowy Ukraińców nie był przez wieki używany w czynnościach religijnych, bo funkcję tę wziął na siebie od samego początku chrześcijaństwa język staro-cerkiewno-słowiański, który jako spokrewniony z językiem miejscowym fonetycznie coraz bardziej się ukrainizował, a po rozbiorach Rzeczypospolitej i po likwidacji Cerkwi greckokatolickiej w Cesarstwie Rosyjskim wymowa tekstów liturgicznych coraz bardziej nabierała cech języka rosyjskiego. Wymowa ukraińska cerkiewnosłowiańskich tekstów nabożeństw zachowywała się *de facto* tylko tam, gdzie nadal istniał Kościół greckokatolicki,

a więc poza obszarem Imperium Rosyjskiego¹. Język ukraiński w Cesarstwie Rosyjskim był w ogóle zabroniony ukazami carskimi, w okresie zaś sowieckim oficjalny ateizm w wydaniu bolszewickim hamował wszelkie działania religijne, w tym również rozwój języka i stylu religijnego.

Badacze i normalizatorzy języka różnie nazywają ten styl czy tę odmianę wypowiedzi językowej. Prof. Ołeksza Horbacz, który ponad 12 lat temu z okazji obchodów Tysiąclecia Chrztu Rusi Kijowskiej zajął się tym zagadnieniem, pisał o terminologii i leksyce religijno-chrześcijańskiej („narodnia religijno-chrystijanska terminołohija j leksyka”)². Są też inne propozycje określania tej terminologii i samego stylu przydawkami takimi, jak „teologiczny” (bohosłowski); „konfesyjny”, „religijny”, „religijno-cerkiewny”, „sakralny”, „chrześcijański”, „cerkiewny”, „cerkiewno-obrzędowy” i może jeszcze jakies. Każde z tych określeń może budzić zastrzeżenia tego typu, że jest za wąskie, albo zbyt szerokie. Wszystkie owe przydawki określające zasięg słownictwa, terminologii i w ogóle stylu „religijno-okołocerkiewnego” mają znaczenie umowne i robocze. Ogólnie wiadomo, że idzie tu o wyrazy i połączenia wyrazowe określające wszystko to, co się odnosi do wiary, sprawowania kultu i obrzędów religijnych.

Zaplanowany niedawno słownik w tym zakresie nazwany został roboczo *Słownik liturgiczny (Liturhijnij słownyk)*, ma on być częścią składową pełnego *Słownika terminologii i słownictwa teologicznego (Pownyj słownyk bohosłowskoji leksyky j terminołohiji)*. Są to oczywiście nazwy robocze, które w trakcie prac i dyskusji mogą być zmienione. Prace takie podjęli pracownicy Instytutu Terminologii Teologicznej i Przekładów (Instytut Bohosłowskoji Terminołohiji i Perekładiw) w ramach Lwowskiej Akademii Teologicznej, która od kilku lat po długim okresie jej likwidacji przez władze sowieckie odnowiła swoją działalność naukową i dydaktyczną.

Styłem ukraińskim w zakresie języka kultu religijnego zajmowano się dotychczas mało i niekiedy zupełnie przypadkowo. Próbę analizy ukraińskiej leksyki cerkiewno-religijnej podjął chyba jako pierwszy ukrajinista z Przemyśla Jewhen Hrycak, dialektolog i współautor wydanego w okresie międzywo-

¹ Więcej na ten temat zob.: M. Ł e s i ó w, *Rola kulturotwórcza Ukraińskiej Cerkwi Greckokatolickiej*, Lublin 1999.

² O. H o r b a c z, *Ukrajinska narodnia religijno-chrystijanska terminołohija j leksyka*, „Praci Naukowoho Konhresu w Tysiaczolittia Chryszczennia Rusy-Ukrajiny, t. I. Zbirnyk Mowoznawczoji Komisiji”, München 1988, s. 99-145.

jennym we Lwowie słownika ukraińsko-polskiego i polsko-ukraińskiego³. Jak wynika ze streszczenia referatu zgłoszonego na Drugi Międzynarodowy Kongres Sławistów w Warszawie, który odbył się w roku 1934, do analizy wzięł E. Hrycak około 250 wyrazów, wybranych ze słowników i zapisanych przez niego samego w terenie⁴. Ołeksa Horbacz usystematyzował później ten materiał leksykalny według 5 grup semantycznych, wyliczając tylko odpowiednie wyrazy w odpowiednich grupach⁵. W radzieckich ogólnych i szczegółowych opracowaniach słownictwa ukraińskiego terminologia religijno-cerkiewna nie jest wydzielana w osobną grupę i traktowana jest nieśmiało i bardzo pobieżnie⁶.

Ołeksa Horbacz w swym obszernym studium o ukraińskiej terminologii i leksyce religijno-chrześcijańskiej, napisanym i opublikowanym w czasie obchodów Tysiąclecia Chrztu Rusi-Ukrainy w roku 1988, omawia drogi i sposoby przenikania zapożyczanego na ogół słownictwa religijnego do języka ukraińskiego, najpierw z języka greckiego poprzez cyrylo-metodejski język ksiąg liturgicznych, skąd najwcześniej czerpał potrzebną do kultu religijnego leksykę język mieszkańców Rusi Kijowskiej, język protoukraiński. Autor więc zadał sobie trud porównywania tego słownictwa w różnych wersjach przekładu Ewangelii oraz innych tekstów o charakterze religijno-chrześcijańskim. Ważne znaczenie miał tu fakt prób normowania nieunormowanej i różnorodnej w tym zakresie leksyki na Ukrainie w XIV i XIV wieku. Przytacza on odpowiednie słownictwo religijno-cerkiewne, wybrane z kilku zabytków zachowanych z tego okresu⁷. Rozwój tzw. Brackich Szkół na Ukrainie, w których uczono też łaciny i języka polskiego, prowadzonych często przez jezuitów od końca XVI wieku, był przyczyną przenikania do ukraińskiej terminologii cerkiewno-religijnej sporej ilości latynizmów i polonizmów. I tę leksykę wylicza Horbacz przytaczając z wybranych zabytków XVII wieku. Największą

³ E. H r y c a k, K. K i s i l e w s k y j, *Słownik ukraińsko-polski i polsko-ukraiński ze wstępnyimi uwagami o obu językach i wzorami odmian*, Lwów 1931. W latach 1990 przedrukowany został fototypicznie w Warszawie przez M. Jurkowskiego.

⁴ E. H r y c a k, *Wpływ cerkwy j religiji na ukrajinsku mowu. Studija z dilanky ukrajinskoji leksykohrafiji*, w: „II Międzynarodowy Zjazd. Sławistów (Filologów Słowiańskich). Księga referatów. Sekcja I. Językoznawstwo”, Warszawa 1934, s. 34-38.

⁵ H o r b a c z, dz. cyt., s. 103.

⁶ Np. w monografii: *Istorija ukrajinskoji mowy. Łeksyka i frazeołohija*, Kyjiw 1983; *Suczasnna ukrajinska literaturna mowa. Łeksyka i frazeołohija*. Za zahalnoju redakcijeju I. K. Biłodida, Kyjiw 1973 i in.

⁷ H o r b a c z, dz. cyt., s. 115-116.

ilość terminów religijno-cerkiewnych wybrał badacz z tekstu P. Mohyły *Evchologion albo Mołytwostow ili Trebnyk* (Kijów 1646) i ułożył te wyrazy w 5 grupach semantycznych, a mianowicie: 1. Świątynia i jej urządzenie; 2. duchowieństwo i szaty duchownych; 3. nabożeństwa i obrzędy religijne; 4. święta religijne; 5. teologia. W sumie przytoczono z tego zabytku XVII-wiecznego ok. 1000 różnych wyrazów. Terminologia ta jest ważna również z tego powodu, że „pochodzi z okresu przed późniejszą rusyfikacją Cerkwi Prawosławnej na Ukrainie w XVIII wieku”, ponadto w dużej mierze odzwierciedla tradycję pokijowską i w pewien sposób ją ilustruje. Łacińskie i polskie elementy w tej terminologii dziwić nie mogą, jeśli zdamy sobie sprawę, że ówcześni duchowni i teologowie ukraińscy studiowali w uniwersytetach zachodnioeuropejskich i również w wyższych szkołach polskich⁸.

Kiedy w Galicji i na Zakarpaciu latynizacja wraz z polonizacją słownictwa religijnego pogłębiała się i poszerzała, na terenach podległych Moskwie, starano się usuwać wszelkie ślady naleciałości łacińsko-polskich. Na Zakarpaciu zaczęły się pojawiać hungaryzmy, co widać z przytaczanego przez O. Horbacza słownictwa religijno-cerkiewnego z Zakarpacia z zabytków XVIII i XIX wieku. Pokazuje autor również gwarowe słownictwo religijne na podstawie *Słownika gwar bojkowskich*, wydanego przez M. Onyszkiewicza w 1984 roku⁹.

Sam Ołeksza Horbacz zebrał słownictwo cerkiewno-religijne z 83 miejscowości ukraińskojęzycznych, należących do gwar połtawskich, południowokijowskich, południowowołyńskich, podolskich, poleskich, podlaskich, chełmskich, stepowych, pokucko-bukowińskich, huculskich, naddniestrzańskich, bojkowskich, zakarpackich i łemkowskich. W dużym więc stopniu badania te objęły cały prawie teren zasięgu języka ukraińskiego, grupy ludności wyznającej obrządek tak prawosławny, jak i katolicki. Ten ogromny swym zasięgiem terytorialnym materiał słownikowy przedstawiony został w omawianym studium w 4 grupach semantycznych: 1. świątynia i jej urządzenie (nazwy 20 pojęć); 2. duchowni i parafia (nazwy 17 różnych pojęć); 3. nazwy świąt cerkiewnych (43 sememy); 4. cerkiewne obrzędy religijne (44 różne pojęcia). W sumie jest to bogaty spis różnych nazw na oznaczenie ok. 124 rzeczy i pojęć związanych z cerkwią i religią chrześcijańską, z dokładną lokalizacją terenową poszczególnych form wyrazowych¹⁰. Ten bogaty ilościowo i tema-

⁸ Tamże, s. 125.

⁹ M. J. O n y s z k e w y c z, *Słownik bojkowskich howirok*, cz. I-II, Kyjiv 1984.

¹⁰ H o r b a c z, dz. cyt., s. 132-142.

tycznie materiał stanowi dobrą podstawę do dalszych badań i analiz słownictwa religijnego na całej Ukrainie, które to badania zostały tendencyjnie zahamowane przez władze w okresie radzieckim, obawiające się wszelkich działalności mających styczność z religią nawet w zakresie badań filologiczno-językoznawczych. Mógł się tym zająć tylko taki badacz, który był niezależny od cenzury oficjalnej w byłym Związku Radzieckim i publikował swoje prace w wydawnictwach poza Ukrainą.

Studium Ołeksy Horbacza zawiera też dane dotyczące nazw pojęć religijnych, używanych również przez różne inne grupy religijne na Ukrainie. Omówiona praca jest cenna przede wszystkim ze względu na przytoczony ogromny materiał leksykalny, jak również ze względu na przedstawioną metodologię badań tej części słownictwa ukraińskiego, dawnego i współczesnego, ogólnoukraińskiego (literackiego) i ludowego (gwarowego). Jest to niewątpliwy wzór dla obecnych badaczy.

Dopełnieniem jakby tego obszernego studium Ołeksy Horbacza w tym zbiorze z roku 1988 są inne artykuły w nim umieszczone. Artykuł ks. Romana Mizia o ludowej terminologii i leksyce cerkiewno-religijnej w użyciu Ukraińców-Rusinów mieszkających na terenie byłej Jugosławii zawiera ok. 220 wyrazów dotyczących różnych dziedzin życia cerkiewnego i religijnego, używanych przez Ukraińców należących do obrządku greckokatolickiego w byłej Jugosławii, którzy osiedlili się tam od XVIII wieku. Ten materiał podany został w kilku grupach semantycznych¹¹.

W artykule Johna P. Paulsa omówiony został krótko zapis fonetyczny cerkiewnosłowiańskiej Modlitwy Pańskiej (*Ojcze nasz*) w wymowie mieszkańcy wsi Bilskie, położonej o 25 km na południowy wschód od Kobrynia, z roku 1939. W brzmieniu tej modlitwy zauważalne są północnoukraińskie poleskie cechy fonetyczno-morfologiczne¹².

Tłumaczeniom tekstów Pisma św. na język ukraiński poświęcone zostały trzy rozprawy umieszczone w owym językoznawczym naukowym zbiorze milenijnym z 1988 roku. Ich omówienie chronologicznie należy zacząć od studium Wasyla Łewa o próbach przekładów Pisma św. na język ukraiński

¹¹ R. M i z , *Narodnia cerkowno-relihijna terminolohija j leksyka w howirci baczwańsko-srimśkich ukrajinciw („rusyniw”) u Juhostawiji*, „Praci Naukowoho Konhresu w Tysiaczolittia Chryszczennia Rusy-Ukrajiny, t. I, Zbirnyk Mowoznawczoji Komisiji, München 1988, s. 185-198.

¹² *The Lord's Prayer (Old Church Slavic) in Polissian Dialect*, „Praci Naukowoho Konhresu w Tysiaczolittia Chryszczennia Rusy-Ukrajiny”, t. I, „Zbirnyk Mowoznawczoji Komisiji”, München 1988, s. 199-202.

od XVI wieku. Przegląd owych prób przekładów kończy autor wspomnianego studium informacją o tym, że z okazji przygotowań do obchodów Tysiąclecia Chrztu Rusi Kijowskiej trzy ukraińskie obrządku chrześcijańskie – katolicy, prawosławni i protestanci-ewangelicy – zaplanowali ustalenie wspólnego tekstu ukraińskiego tłumaczenia Pisma św. Artykuł ten jest interesującą próbą podania skróconej historii procesu tłumaczenia Biblii, ważnego dla poznania historii rozwoju języka i kultury religijnej Ukraińców¹³.

Obszernym studium, liczącym prawie 70 stron druku, jest rozprawa Ołeksy Horbacza o nowożytnych przekładach Pisma św. na język ukraiński w XIX i XX wieku¹⁴. Jest to szczegółowy przegląd bibliograficzny możliwie wszystkich podjętych prób tłumaczeń poszczególnych tekstów Pisma św. na język ukraiński od przekładu M. Szaszkiewicza (1842 r.) do przekładu Chomenki i Pluty w jego ostatecznej redakcji z roku 1983. Tłumaczeniem Pisma św., jego ważnych fragmentów, a także całości na współczesny ukraiński język literacki zajmowali się również tacy wybitni pisarze ukraińscy, jak: M. Szaszkiewicz, P. Kulisz, I. Neczuj-Łewycki oraz filolodzy, jak np. I. Ohijenko. Autor studium omawia zagadnienia tłumaczeń na tle całej historii prób tłumaczenia Pisma św. na język ukraiński od strony językowo-stylistycznej ze zwróceniem szczególnej uwagi na słownictwo i często jego elementy prowincjonalno-gwarowe. Jak sam autor tego solidnego przeglądu zaznaczył, jest to pobieżne przedstawienie stylu językowego tych przekładów, bo o każdym takim tłumaczeniu można by napisać obszerną monografię. Według opinii autora powinni się tą sprawą zająć językoznawcy, badacze stylu i bibliści, są bowiem w tej dziedzinie ogromne zaniedbania badawcze, a sprawa jest ważna dla rozwoju języka i kultury religijnej Ukrainy.

Szczegółowo historią tłumaczenia Nowego Testamentu na język ukraiński, dokonanego przez P. Moraczewskiego (1806-1879) i analizą języka i stylu tego przekładu zajęła się Maria Przepiórska-Owczarenko¹⁵. Według opinii autorki tego studium P. Moraczewski dokonał „najlepszego pełnego przekładu

¹³ W. Ł e w, *Borot'ba za narodnu mowu w cerkownomu wżytku. Sproby perekladu Swiatioho Pysma wid 16-ho st. poczawszy*, „Praci Naukowoho Konhresu w Tysiaczolittia Chryszczennia Rusy-Ukrajiny”, t. I, „Zbirnyk Mowoznawczozi Komisiji”, München 1988, s. 169-184.

¹⁴ *Mowostyl nowitnich perekladiv sw. Pys'ma na ukrajinsku narodniu mowu 19-20 ww.*, „Praci Naukowoho Konhresu w Tysiaczolittia Chryszczennia Rusy-Ukrajiny”, t. I, „Zbirnyk Mowoznawczozi Komisiji”, München 1988, s. 29-98.

¹⁵ *Mowa perekladu Nowoho Zawitu P. Moraczewśkocho*, „Praci Naukowoho Konhresu w Tysiaczolittia Chryszczennia Rusy-Ukrajiny”, t. I, „Zbirnyk Mowoznawczozi Komisiji”, München 1988, s. 203-248.

na język ukraiński czterech Ewangelii i Dziejów Apostolskich” w latach 1860-1862. Przekład ten nie mógł się jednak ukazać w druku ze względu na zakaz cenzury carskiej i niechęć Świętego Synodu Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej do ukraińskiego słowa drukowanego mimo wysokiej oceny tekstu tłumaczenia przez członków Akademii Nauk w Sankt-Petersburgu I. Srezniewskiego, A. Wostokowa i S. Nikitenki, którzy podkreślali, że „język ukraiński w tym przekładzie doskonale się sprawdza i rozwiewa wszelkie wątpliwości w odniesieniu do tego, czy może on wyrazić wysokie idee rozumu i głębokie uczucia serca”. Długotrwała walka o opublikowanie tego przekładu trwała aż do roku 1907, kiedy to ten przekład mógł się już ukazać drukiem w równoległych wersjach językowych – cerkiewnoślowiańskiej i ukraińskiej – w Moskiewskiej Drukarni Synodalnej.

Analizując język tego przekładu zwraca autorka uwagę na cerkiewizmy, rusycyzmy i najdłużej zatrzymuje się nad systemem języka ukraińskiego tekstu tłumaczenia. Ukazanie się drukiem przekładu czterech Ewangelii i Dziejów Apostolskich dokonanego przez P. Moraczewskiego po ponad czterdziestu latach walki z carską cenzurą i Świętym Synodem Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej miało mimo wszystko ważne znaczenie dla historii rozwoju ukraińskiego języka literackiego w jego religijno-cerkiewnym użytkowaniu.

Studia zawarte w owym językoznawczym tomie na Tysiąclecie Chrztu Rusi Kijowskiej wydanym w roku 1988 poza granicami Ukrainy są w znacznym stopniu pionierskie, dające poważny początek badaniom ukraińskiej terminologii i stylu religijno-cerkiewnego, zawierają one niekiedy ważne postulaty badawcze i metodologiczne.

Badania w tym zakresie są już możliwe na terenie niepodległego państwa ukraińskiego. Toteż Instytut Terminologii Teologicznej i Przekładów w ramach Lwowskiej Akademii Teologicznej zajął się organizacją tych badań. O planach pracy w zakresie przygotowania materiału, na którego podstawie łatwiej można będzie dokonać normalizacji ukraińskiej terminologii religijno-cerkiewnej, i o pewnych już dokonaniach w tym zakresie dowiadujemy się z tomu materiałów ogłoszonych na ogólnoukraińskiej konferencji naukowej na temat *Współczesna ukraińska terminologia teologiczna: od tradycji historycznej do nowych koncepcji*, która się odbyła we Lwowie w dniach 13-15 maja 1998 roku¹⁶.

¹⁶ *Suczasa ukrajinska bohosłowska terminolohija: wid istorycznych tradycij do nowych koncepcij*, Materiały Wseukrajinskoji Naukowoji Konferenciji, Lwiv, 13-15 trawnia 1998,

Ukraińskie słownictwo i terminologia religijno-eklezjologiczna obecnie po zniesieniu cenzury bezwzględnie walczącej z wszelkimi przejawami życia religijnego i kościelno-cerkiewnego w Ukrainie stały się tematem badawczym, ukierunkowanym przede wszystkim na cele praktyczne, ponieważ życie religijne w jego zorganizowanej formie w parafiach różnych obrządków chrześcijańskich zaczęło się rozwijać w warunkach już niepodległego państwa ukraińskiego coraz więcej w jego formie ukraińskojęzycznej. Toteż we wspomnianej naukowej konferencji ogólnoukraińskiej zorganizowanej przez „unicki” Lwów uczestniczyli również prawosławni Ukraińcy przybyli z północnej i wschodniej Ukrainy.

W dyskusjach dotyczących normalizacji ukraińskiej terminologii religijno-cerkiewnej zarysowały się pewne różnice w zależności czasem od regionu i przynależności do obrządku, np. taki problem, jak stosunek do wyrazów pochodzenia cerkiewnosłowiańskiego czy polsko-łacińskiego w ustalonej terminologii, która ma być użytkowana w kontekście ukraińskiego systemu językowego. Można najogólniej zauważyć, że bardziej tolerancyjni w odniesieniu do cerkiewizmów są grekokatolicy z Galicji, podczas gdy prawosławni w cerkiewizmach widzą zwykle wpływ języka rosyjskiego i starają się niekiedy wbrew wielowiekowej tradycji zamieniać je przez wyrazy bardziej zbliżone do języka ogólnoukraińskiego, nie zważając na to, że kultura ukraińska i język narodowy z językiem staro-cerkiewno-słowiańskim obcuje już ponad tysiąc lat i te elementy cerkiewnosłowiańskie stały się jakby częścią mowy religijnej ogólnoukraińskiej.

Różne problemy wynikają w trakcie pracy nad stylem i terminologią, ale przede wszystkim chodzi o to, żeby ułożyć pełny słownik terminologii teologicznej w kontekście języka ukraińskiego, który obecnie ma pełnić rolę najważniejszą w życiu religijnym Ukraińców. Ma to być czysty język ukraiński, a właściwie taki jego wariant stylowy, który według określenia jednego z dyskutantów może mieć pewną domieszkę wyrazów zapożyczonych w takiej formie, żeby nie rujnowały systemu fonetycznego, gramatycznego, słowotwórczego czy składniowego języka ogólnoukraińskiego (Prof. Łewko Poluha)¹⁷.

Lwów 1998. W październiku 2000 roku odbyła się w Kijowie następna konferencja na podobne tematy, zorganizowana wspólnie przez Narodową Akademię Nauk Ukrainy i Lwowską Akademię Teologiczną, a wynikiem wydawniczym tego faktu był zbiór prac: *Chryścjanstwo j ukraińska mowa*, Lwów 2000, s. 514.

¹⁷ Tamże, s. 18.

Jednocześnie ma to być język uroczysty, podniosły, do czego przyczyniają się archaizmy, które często pokrywają się z cerkiewnosłowianizmami. I tutaj właśnie w tym punkcie jest dyskusja, w jakim zakresie i czy w ogóle należy te cerkiewizmy utrzymywać i pielęgnować w kontekście ukraińskim, a nie zawsze łatwo je wydzielić z kontekstu żywego języka narodowego.

W trakcie dyskusji rozważano szczegółowo użycie niektórych wyrazów cerkiewnego pochodzenia i ich odpowiedniki czysto ukraińskie, które z nich uznać za normatywne w stylu cerkiewno-religijnym, np. *blahodaryty* (przypomina ros. *blahodarit'*) czy *diakuwaty* (etymologicznie z pol. *dziękować*), *plot'* czy *tiło*, *nasuszcznyj* czy *szczodennyj*, *dneś* czy *siohodni*, *blahodat'* czy *łaska* (może z pol. *łaska?*), *wezdisuszczyj* czy *usiudyprysutnij* itd. itp.

Owe zapożyczenia z języka staro-cerkiewno-słowiańskiego, które już przeniknęły do kultury ukraińskiej, należy według opinii większości dyskutantów zachować w stylu religijno-cerkiewnym, pamiętając przy tym, że rzeczą najważniejszą jest utrzymanie „głębi treści teologicznej i lakoniczną formę terminu naukowego” (Lilija Petrowycz)¹⁸.

W zapoczątkowanej przez Lwowską Akademię Teologiczną pracy, która ma charakter teoretyczny i cel bardzo praktyczny, współuczestniczą filologowie i teologowie należący do różnych obrządków chrześcijańskich nie tylko z terenu całej Ukrainy, ale i spoza jej granic, w tym również z Polski. Problemów jest wiele i potrzebni są tutaj specjaliści z różnych dziedzin nauk humanistycznych, i znawcy różnych języków klasycznych i współczesnych, nie może tu więc zabraknąć znawców łaciny czy języka polskiego.

Zaplanowany do wydania na najbliższy okres ukraiński *Słownik liturgiczny* ma zawierać około 1000 haseł i powinien mieć charakter normatywny. Będzie to pierwszy etap pracy nad dalszym przygotowaniem pełnego słownika leksyki i terminologii religijno-teologicznej języka ukraińskiego. Zespół przygotowujący ten słownik pod kierunkiem dyrektora Instytutu Terminologii Teologicznej i Przekładów M. Petrowycza składa się z filologów i teologów różnych obrządków chrześcijańskich i pochodzących z różnych terenów ukraińskojęzycznych. Może to mieć pozytywne znaczenie przy zatwierdzaniu brzmienia i znaczenia poszczególnych terminów okołocerkiewnych i teologicznych.

W instrukcji dotyczącej zasad układania takiego słownika mówi się o dużej przerwie ukraińskich „tradycji badań naukowych słownictwa z zakresu

¹⁸ Tamże, s. 103.

teologii”, co może powodować pewne dodatkowe trudności w realizacji takiego przedsięwzięcia. Na innych obszarach Słowiańszczyzny tego typu badania mogą się poszczycić znacznie większymi osiągnięciami i dłuższą tradycją.

Terminologia chrześcijańska funkcjonująca w niektórych językach słowiańskich była już przez językoznawców opracowywana w większym lub mniejszym zakresie. Na przykład czeskie i słowackie nazwy odnoszące się do kościoła i religii w liczbie ok. 120 wyrazów zostały opracowane w roku 1918 przez A. Frintę¹⁹, podobne słownictwo w języku łużyckim zapożyczone z języka czeskiego i staro-cerkiewno-słowiańskiego opisał tenże autor w roku 1954²⁰. Polska terminologia chrześcijańska została opracowana w roku 1927 przez E. Klicha²¹. Najobszerniej jednak i najgruntowniej w językoznawstwie słowiańskim przedstawione zostało słownictwo chrześcijańsko-religijne w języku Chorwatów przez J. Šetkę w latach 1940-1965, analizie poddał on prawie 6000 leksemów²². Przykłady tych czy innych badań terminologii religijno-chrześcijańskiej w poszczególnych językach słowiańskich (i niesłowiańskich) pomogą niewątpliwie w badaniach rozpoczętych na ukraińskim obszarze językowym.

Zgodnie z instrukcją zaplanowany *słownik liturgiczny* oparty na ukraińskojęzycznych tekstach będzie słownikiem normatywnym, który powinien być obowiązujący dla wszystkich konfesji chrześcijańskich posługujących się w nabożeństwach i innych czynnościach religijno-kościelnych językiem ukraińskim²³. Podstawowy rejestr tego słownika terminologicznego będzie oparty na bazie danych kartoteki znajdującej się w tym Instytucie, liczącej około 4000 jednostek wyrazowych, a ta baza danych ciągle się zwiększa o nowe leksemy, wybierane z tekstów nabożeństw dawnych i współczesnych, z utworów teologicznych, z ogólnoukraińskich słowników współczesnych i historycznych.

W instrukcji jest też mowa o 7 grupach semantycznych wyrazów, które wejdą do tego słownika, dotyczą one takich znaczeń, jak: 1. duchowieństwo

¹⁹ *Naboženské nazvoslovi československé. Jazykospytný rozbor z naši reformacni litaratury*, Praha 1918.

²⁰ *Bohemismy a paleoslavismy v lužickosrbské terminologie krest'anské a jejich dějepisný význam*, „Acta Universitatis Carolinae”, 5 (1954) [Praha].

²¹ *Polska terminologia chrześcijańska*, Poznań 1927.

²² *Hrvatska kršćanska terminologia*, I. Hrvatski kršćanski termini grckoga porijekla, Šibenik 1940; II. Hrvatski kršćanski termini latinskoga porijekla, Makarska 1964; III. Hrvatski kršćanski termini slavenskoga porijekla, Makarska 1965.

²³ *Lituhijnyj słownyk. Instrukcija do układannia* (Projekt), Lwiv 1999.

(stanowiska i struktura parafii); 2. świątynia (jej części i urządzenia wewnętrzne); 3. ubiory cerkiewne i kościelne; 4. obrzędy, nabożeństwa, czynności w cerkwi czy kościele; 5. rok liturgiczny, święta kalendarzowe; 6. teksty liturgiczne związane z różnymi nabożeństwami; 7. gesty.

Każde hasło w słowniku liturgicznym będzie zawierało wyraz hasłowy w jego formie proponowanej jako normatywnej, pewne konieczne (niezbędne) informacje gramatyczne, znaczenie teologiczne, a jeśli wyraz jest wieloznaczny, podawane będą znaczenia w kolejności od znaczenia historycznego poprzez jego zastosowanie w kościołach wschodnich i dla innych obrządków. Będą też niekiedy podawane nieduże konteksty ilustrujące użycie danego wyrazu w odpowiednim znaczeniu. Hasło będzie zaopatrzone również w odpowiedniki językowe greckie, łacińskie, cerkiewnosłowiańskie, rosyjskie, polskie, angielskie, francuskie i niemieckie. Dołączony do instrukcji spis źródeł zawiera około 70 pozycji różnorodnych.

Zaplanowana praca, w której wyniku ma powstać w miarę pełny ukraiński słownik wyrazów i terminologii religijno-eklezjologicznej, ma na celu przede wszystkim normalizację tego słownictwa, przyniesie też korzyści ogólniejsze dla badań nad słownictwem ukraińskim w ogóle²⁴.

ИЗ ИССЛЕДОВАНИЙ УКРАИНСКОЙ РЕЛИГИОЗНО-ЦЕРКОВНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Резюме

Украинская религиозно-церковная терминология в условиях независимой в политическом и культурном плане Украины обращает внимание прежде всего практиков и переводчиков текстов религиозного содержания на украинский язык, который становится всё чаще словесной формой религиозного культа всех христианских

²⁴ Myślę, że powyższa informacja jest w dużym stopniu ważna tutaj w Lublinie, gdzie jeszcze w roku 1987 Międzywydziałowy Zakład Badań nad Kulturą Bizantyjsko-Słowiańską Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, kierowany przez śp. prof. Ryszarda Łuźnego, którego pamięć dzisiaj czcimy, zorganizował konferencję naukową zatytułowaną ogólnie *Z zagadnień i doświadczeń przekładania słowiańskich tekstów religijnych na język polski*, a treści na tej konferencji przedstawione w dużym stopniu z poruszonym tu tematem się krzyżują i pokrywają.

конфессий в этой стране. Еще недавно богослужебным языком был церковнославянский язык в форме, фонетически украинизованной (у греко-католиков) или русифицированной (у большинства православных).

Религиозная украинская лексика стала предметом внимания языковедов и других представителей гуманитарных дисциплин недавно, так как в советское время эта тема не поощрялась, в некотором смысле даже запрещалась. Поэтому ею занимались только немногочисленные авторы в эмиграции (О. Горбач, В. Лев, М. Пшепурская-Овчаренко). Ныне в независимой Украине, где возрождаются все христианские конфессии, в том числе прежде всего греко-католическая церковь, а также православная и в некоторой степени римско-католическая, исследование религиозной лексики, подвергающейся процессам поступающей украинизации, а также вопросы составления нормативного словаря религиозно-церковной терминологии приобретают организованные формы.

Соответствующие исследования, тематические научные конференции и лексикографические разработки организуются Львовской богословской академией. Терминологический словарь нормативного характера готовится к выпуску языковедами, специалистами как в области современного украинского языка, так и классических языков, в тесном сотрудничестве с богословами, философами и т.п. К сотрудничеству привлечены также верующие греко-католической и православной церкви – важнейших христианских исповеданий среди украинскоязычных граждан современной Украины. Нынешняя обстановка в области религиозной жизни на Украине требует немедленной унификации украинского языка, стиля, и прежде всего лексики в области богословских понятий, в богослужении и прочих религиозных практиках и требах христианских вероисповеданий.

Перевод Роман Левицки